

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

5-2018
ОКтябрь

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Аниқ ва табиий фанлар

МАТЕМАТИКА

А.МАДРАХИМОВ, С.КУКИЕВА

Тартибли статистикаларнинг чегаравий хоссалари5

ФИЗИКА, ТЕХНИКА

А.ДЖУРАЕВ, Р.Х.МАКСУДОВ, Ш.ШУХРАТОВ

Пахта тозалагич кўп қиррали тебранувчи колосникларнинг параметрларини асослаш.....8

А.АБДУКАДИРОВ, Г.АКРАМОВА

Ностационар уч фазали фильтрациянинг чегаравий масалалари сонли ечимининг математик моделлари13

С.АБДУРАХМОНОВ, И.БИЛОЛОВ

Замонавий электрон таълим ресурсларини яратиш бўйича тавсиялар17

КИМЁ

М.АХМАДАЛИЕВ, И.АСҚАРОВ

Фурфурол асосидаги товар маҳсулотларини халқ хўжалигидаги аҳамияти (обзор)22

М.ИМОМОВА, Б.АБДУГАНИЕВ

Мотор мойларини кимёвий таркиб бўйича тўғри таснифлашда инфрақизил спектрометрни метрологик аттестатлаш дастури асосида текширишнинг аҳамияти26

Ш.ТУРҒУНБОЕВ, Р.РАХМОНБЕРДИЕВА

Aconitum leucostomum ўсимлигининг сувда эрувчан полисахаридлари29

БИОЛОГИЯ, ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ

М.НАЗАРОВ

Ҳовузларда балиқчиликни ривожлантириш учун табиий озуқа базасидан фойдаланишнинг аҳамияти32

ГЕОГРАФИЯ, ТУПРОҚШУНОСЛИК

О.С.БЕЗУГЛОВА, Г.ЮЛДАШЕВ, М.Т.ИСАГАЛИЕВ

Қатор касалликларнинг педобиогеохимёвий асослари35

Ғ.ЮЛДАШЕВ., У.МИРЗАЕВ

Суғориладиган арзиқ – шохли тупроқларнинг антропоген омил таъсиридаги эволюцияси40

Ижтимоий-гуманитар фанлар

ИҚТИСОДИЁТ

А.ЎРИНОВ

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини такомиллаштириш орқали аҳоли бандлигини ошириш44

З.ТОЖИБОЕВ

Иқтисодий ривожланишнинг турли босқичларида табиатдан фойдаланиш иқтисодиёти ҳамда экологик иқтисодиётнинг роли ва ўзаро муносабатлари тўғрисида48

К.КУНДУЗОВА

Суғурта ташкилотларида аудитнинг ўзига хос хусусиятлари53

ТАРИХ

Қ.РАЖАБОВ

Шоир Ҳамзанинг сирли ўлимига оид мулоҳазалар.....59

О.МАҲМУДОВ

Ali bogoni-ми ёки Alberinius? Нюанс: ал-Беруний асарларининг вропадаги дастлабки таржималарига оид айрим мулоҳазалар64

Б.МИРЗАДЖАНОВ

Туркистонда большевиклар кадрлар тайёрлаш механизмнинг шаклланиши69

Н.ИСРОИЛОВ

Амир Темур ва Тўхтамишхон муносабатлари Люсьен Кэрэн талқинида.....73

Г.СЕЙДАМЕТОВА

1960-1970 йилларда Қорақалпоғистонда шаҳарлар ва шаҳар аҳолисининг шаклланиши тарихига назар76

УДК: 93/99+655.4/5

ALI BORONI-MI ЁКИ ALBERINIUS ?
НЮАНС: АЛ-БЕРУНИЙ АСАРЛАРИНИНГ ЕВРОПАДАГИ ДАСТЛАБКИ ТАРЖИМАЛАРИГА
ОИД АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР

О.Маҳмудов**Аннотация**

Мақолада XI–XIII асрларда Фарбда олиб борилган таржима фаолияти тарихига доир илмий адабиётлар таҳлил натижасига таяниб, ал-Беруний асарларининг Европадаги таржималарига оид маълумотлардаги айрим хатолик ва англашилмовчиликларга жузъий тузатишлар киритилган.

Аннотация

В статье на основе тщательного анализа научной литературы, посвященной истории переводов в Европе XI–XIII вв., вносятся существенные поправки, целью которых является устранение некоторых ошибок и несуразностей в европейских переводах трудов аль-Беруни.

Annotation

In the article on the basis of careful analysis of the scientific literature devoted to history of the translations in Europe in XI–XIII centuries, essential amendments purpose of which is elimination of some mistakes and absurdities in the European translations of the works by al-Beruni.

Таянч сўз ва иборалар: ал-Беруний, Педро Альфонсо, ал-Идрисий, асарлар, араб ва латин тили, таржималар ва таржимонлар, ноширлар, хатолик ва англашилмовчиликлар, тузатишлар.

Ключевые слова и выражения: аль-Беруни, Педро Альфонсо, аль-Идриси, труды, арабский язык и латынь, переводы и переводчики, издатели, ошибки и несуразности, поправки.

Keywords and expressions: al-Beruni, Pedro Alfonso, al-Idrisi, works, Arab and Latin, translations and translators, publishers, mistakes and absurdities, amendments.

Бугунги кунга қадар жаҳон миқёсида Абу Райҳон ал-Беруний (973–1048) ҳаёти ва ижодига оид турли даражадаги илмий ишлар эълон қилинди. Агарда бу каби тадқиқотларнинг библиографик рўйхати тузиб чиқилса, уларнинг умумий сони мингдан ошиб кетиши турган гап. Шунга қарамай, бу буюк алломанинг асарларини Европада таржима этилиши, айниқса, дастлабки таржималарига доир масала ҳануз мунозара талабличига қолмоқда.

Ўрта асрларда Европада асарлари катта қизиқиш билан латин тилига таржима қилинган Шарқнинг буюк мутафаккирлари қаторига Жобир ибн Ҳайён (721–815), Умар ат-Табарий (ваф. 815), ал-Хоразмий (783–850), ал-Балхий (787–886), ал-Фарғоний (тах. 798–865), Ҳунайн ибн Исҳоқ (809–877), ал-Киндий (800–873), Қуста ибн Луқа (820–912), Собит ибн Қурра (836–901), Абу Комил ал-Мисрий (850–930), ал-Баттаний (858–929), ар-Розий (865–925), ал-Форобий (873–950), ал-Қабисий (ваф. 967), аз-Заҳравий (936–1013), Ибн ал-Ҳайсам (965–1040), Ибн Сино (980–1037), ал-Ғаззолий (1058–1111) каби етук олимларни киритиш мумкин. Аммо, уларнинг орасида Ўрта аср

Шарқ илм-фанининг деярли ҳамма соҳалари ривожини ўз даври учун олий даражага кўтарган, асарлари савияси, тадқиқот методи билан замонамиз фани даражасига ета олган олим – ал-Беруний исми йўқлиги кишини биров ҳайратга солиши табиий.

Фан тарихининг асосчиси саналмиш Ж.Сартон таъбири билан айтганда, ал-Беруний ўз даврида жаҳондаги энг доно мутафаккир эди [14.707]. Америкалик мутахассис ўзининг машҳур «Introduction to the History of Science» («Фан тарихига кириш») асарида ал-Беруний номини ҳатто Ибн ал-Ҳайсам ва Ибн Сино каби олимлардан ҳам юқори поғонага қўяди. Бу, албатта, ҳақли ёндашув бўлган. Чунончи, Ўрта аср муаррихи Ёкут ал-Ҳамавий (1179–1229) аллома қаламига мансуб «ал-Қанўн ал-Мас’удий фй-л-хай’а ва-н-нуҷум» («Фалакиёт ва юлдузларга оид Мас’уд жадваллари») китобига баҳо берар экан, у ўзигача яратилган фалакиёт ва ҳисобга оид барча асарларнинг аҳамиятини иссиз ўчириб юборди [2.257], деб қайд этади. Бунга ўхшаш таъриф-у тавсифларни узоқ давом эттириш мумкин. Афсуски, юқорида исмлари зикр этилган машҳур Шарқ олимларидан фарқли ўлароқ, ал-Беруний номи XIX асрга қадар Фарб

О.Маҳмудов – ФарДУ жаҳон тарихи кафедраси ўқитувчиси, тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD).

дунёсига мутлақо нотанишлигича қолиб кетди.

Берунийшунос олимларга яхши маълумки, Абу Райҳон ал-Беруний номи ва асарлари фақат XIX аср ўрталарига келибгина Й.Файнауд, М.С.Рено, Б.Бонкомпаньи, А.Гумбольдт, Э.Захау, В.Розен [3.146–162] каби шарқшуносларнинг саъй-ҳаракатлари туфайли Европада танила бошлади. Жумладан, 1869 йилда италиялик Балдассар Бонкомпаньи алломанинг «Тахрӣр маъли-л-Ҳинд мин мақала мақбула фй-л-ақл ау марзӯла» («Ҳиндларнинг ақлга мақбул ёки номақбул таълимотларини тушунтириш») асарининг айрим қисмларини эълон қилган бўлса, 1876–1878 йилларда австриялик олим Эдуард Захау алломанинг «ал-Асар ал-бақийа ан ал-қурӯн ал-ҳалийа» («Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар») асарининг арабча матнини, 1879 йилда эса унинг инглиз тилидаги таржимасини чоп эттирди. 1888 йилда эса алломанинг «Тахрӣр маъли-л-Ҳинд мин мақала мақбула фй-л-ақл ау марзӯла» асарининг инглиз тилидаги дастлабки тўлиқ таржимаси [13.462] Лондонда нашр қилинди. Натижада, европаликлар кечикиб бўлса-да, аллома асарлари билан танишишга муяссар бўлдилар. Шу тариқа, бутун дунёда Абу Райҳон ал-Беруний шуҳрати кенг тарқалиб, олим номи ўз сафдошлари қаторидан муносиб жой эгаллади.

Хўш, бунгача аллома асарлари Европада таржима қилинганмиди ?

Айни шу савол юзасидан республикамиз миқёсида қабул қилинган бир жавоб, аниқроғи, маълумот бор. Ушбу маълумот филолог олима Ф.Сулаймонованинг машҳур «Шарқ ва Ғарб» номли монографияси [4.414] орқали китоблардан-китобларга ўтиб, бу борадаги бўшлиқни тўлдириб келди. Жумладан, монографиянинг 246-бетида «*инглиз қироли Генрих шифокори сифатида хизмат қилган испаниялик яҳудий Педро Альфонс ўз эҳтиёжидан келиб чиқиб, Берунийнинг «Сайдана» [оригинал номи «Китаб ас-сайдана фй-т-тиб»] ва «Минералогия» [оригинал номи «Китаб ал-жамāхир фй ма'рифат ал-жавāхир»] асарларини лотин тилига қисқартириб ағдарган. Кейинчалик «ал-Қонун ал-Масъудий» [«ал-Қанӯн ал-Ма'удй фй-л-хай'а ва-н-нужӯм»]нинг ҳам катта қисмини лотин тилига таржима этади... Аммо таржимон олим исмини Али Бороний шаклида ёзган ва ҳалигача шундай аталади», деб таъкидлайди. Бироқ, муаллиф*

ўз фикрларининг тасдиғи учун на бирор бир манбага ва на илмий адабиётга ишора қилмай, ушбу маълумотни Франциянинг ўша пайтдаги элчисининг маданият бўйича маслаҳатчиси, Тошкентдаги Франциянинг Марказий Осиёни тадқиқ этиш институти директори жаноб П.Шувендан олганлигини[4. 409] ёзади.

Юқоридаги Педро Альфонс исмли шахс аслида Арагон қироли Альфонсо I (1104–1134) нинг саройида табиблик қилган Моше Сефарди (тах. 1062–1140) эди. Сефарди 1106 йилда христианликни қабул қилгандан кейин ўзига Педро Альфонсо исмини олади. У илм истаб кўплаб мамлакатларга, шу жумладан Британияга саёҳат қилган. Педро Альфонсо Ғарб таржимачилик тарихида бадиий адабиёт ва тарихга оид асарларнинг биринчи таржимони сифатида ном қолдирган. Бу асарларнинг энг машҳурлари қаторига «Калилаҳ ва Димнаҳ» («Калила ва Димна»), «Китаб алф лайла ва-лайла» («Минг бир кеча») ҳамда «ас-Синдибад ал-бахри» («Синдбод денгизчи») каби асарларни киритиш мумкин. Тадқиқот натижалари шуни кўрсатмоқдаки, ал-Беруний асарларини Педро Альфонсо томонидан лотин тилига ўгирилганлиги хусусидаги маълумотлар унинг ҳозирга қадар етиб келган «Disciplina clericalis» («Рухонийнинг ўқув китоби»), «De Astronomia» («Астрономия») ва «De dracone» («Аждар») каби шахсий асарларида ҳам, таржимон ижодига оид илмий адабиётларда [15.304] ҳам ва XI–XIII асрларда Европада олиб борилган таржима фаолияти тарихига доир замонавий тадқиқотларда [8; 9] ҳам зикр этилмаган.

Бу ўринда, «таржимон олим исмини Али Бороний шаклида ёзган»лиги тўғрисидаги маълумотни тарихий ҳақиқатга андак зид эканлигини ҳам қайд этиш зарур. Чунки, Педро Альфонсо Ўрта аср Европа таржимачилигининг илк даври (XI аср иккинчи ярми – XII аср биринчи чораги) вакили ҳисобланади. У ижод қилган даврнинг характерли хусусияти шундаки, арабча асар муаллифининг исми ўша вақтда амал қилинган лотин тили транскрипцияси қоидаларига мувофиқ «is», «us» ва «es» қўшимчаларини қўшиш орқали ёзилган. Мисол учун, айни даврда яратилган таржималарда Умар ат-Табарий исми Omar Tiberiadis, ал-Хоразмий исми Alkhanresmus, ар-Розий исми Rhazes шаклида ёзилган, ал-Беруний исмига нисбатан ўхшаш бўлган ал-Баттаний исми эса Albategnius тарзида келтирилади. Шундай

экан, агар Педро Альфонсо ал-Беруний асарларини таржима қилганида, олим исмини Ф.Сулаймонова кўрсатганидек, арабча талаффузда *Ali Boroni* деб эмас, балки ўша даврдаги транскрипция қоидаларидан келиб чиқиб, *Alberinius* шаклида келтирган бўлар эди.

Педро Альфонсо ижод қилган даврнинг яна бир ўзига хос жиҳати шундаки, бу пайтда таржимонлар лотинчага ўгириладиган асарлардаги Уқлидус – Евклид, Фисағурас – Пифагор, Жолинус – Гален, Батлимиус – Птолемей, Арасту – Аристотел, Афлотун – Платон эканлигини англаб етмаганлар. Бундан ташқари, яратилган таржималарни ўқиган олимлар эса *Alkhanresmus* (ал-Хоразмий), *Alfraganus* (ал-Фарғоний), *Rhazes* (ар-Розий), *Alfarabius* (ал-Форобий), *Avicenna* (Ибн Сино) ва бошқа шу каби муаллифларни лотин олимлари деб, ўйлаганлар. XV аср охири – XVI аср бошларида исмларнинг идентификация қилиниши натижасида улар мусулмон Шарқ алломалари эканлигига амин бўлишган. Айни жараёнда Э.Ратдольт (1447–1528), А.Жунта (1457–1538), М.Сесса (ваф. 1550), И.Скотт (1477–1548), Ж.Монте (1498–1551), И.Опорин (1507–1568), Г.Петри (1508–1579), У.Нойбер (ваф. 1571), И.Хеллер (1518–1590) каби европалик ноширлар муҳим роль ўйнашган. Айнан уларнинг хизматлари билан Ўрта аср Шарқ олимларининг XI–XIII асрларда лотин тилига ўгирилган асарлари чоп этилиб, Европанинг деярли барча мамлакатлари бўйлаб тарқалди. Таассуфки, мазкур матбаачилик ишларида ҳам ал-Беруний исми бирор жойда қайд этилмаган. Бошқача қилиб айтганда, агар ҳақиқатан ҳам ал-Беруний асарлари XI–XIII асрларда Европада лотин тилига ўгирилганда, уларнинг таржималари ақалли кейинги давр олимлари эътиборидан четда қолмас эди. Шуни ҳам таъкидлаш зарурки, ҳозирга қадар ал-Беруний асарларининг бирон-бир лотинча нусхаси аниқланмаган.

Бундан ташқари, Ф.Сулаймонова монографиясининг 246- ва 247-саҳифаларида «*Сицилия қироли Рожер II саройида яшаб, ижод этган Абу Абдуллоҳ ал-Идрисий «Нузҳат ал-муштāқ фй-иҳтирāқ ал-āфāқ»* [«Саёҳатга муштоқ бўлганнинг уфқларга саргузаштлари»] асарида [ал-Берунийнинг] «*Ҳиндистон*» асарининг XVIII бобидан тўлиқ фойдаланган»лиги қайд этилган. Бироқ, муаллиф бу сафар ҳам келтирилган ушбу маълумотнинг исботи учун на ал-Идрисий

асарига ва на бошқа бирор-бир манба ёки илмий адабиётга ишора қилмай, ўз маълумотини шубҳа остида қолдиради.

1100–1165 йилларда яшаб ижод қилган ал-Идрисийни Ўрта асрларнинг энг машҳур географларидан эканлиги кўпчиликка яхши маълум. Унинг юқоридаги асари 1154 йилда ёзиб тугалланган бўлиб, Сицилия қироли Рожер II (1130–1154)нинг топшириғига биноан яратилганлиги боис «*Китаб ар-Ружжарй*» («Рожер китоби») номи билан ҳам аталади. Асарнинг 1300 йилда кўчирилган арабча нусхаси 1592 йилда Римда машҳур Медичи ноширлик уйи томонидан чоп этилган [6]. 1619 йилда эса Г.Сионита ва Х.Гесронита томонидан лотин тилига ўгирилиб, Парижда нашр қилинган [7]. Асарнинг XIV–XV асрларда кўчирилган учта нусхаси ҳозирга қадар етиб келган бўлиб, уларнинг иккитаси Париждаги Франция Миллий кутубхонасида, биттаси Оксфорддаги Бодлеан кутубхонасида сақланмоқда. Сўнги йилларда асарнинг айрим қисмлари инглиз тилида А. Макбул [10; 11] томонидан, рус тилида эса И. Коновалова [1] муҳарриллиги остида чоп этилди. Биз, мазкур нашрлар ҳамда асарнинг Оксфорд қўлёзмасини World Digital Library (Жаҳон рақамли кутубхонаси) тизимида сақланаётган электрон нусхасини ўрганиш натижасида ал-Идрисий ал-Берунийнинг «*Тахрир ма ли-л-Ҳинд мин мақāла макбūла фй-л-‘ақл ау марзūла*» асари билан бевосита таниш бўлмаган, деган хулосага келдик. Чунки ал-Идрисий ўз китобининг кириш қисмида ўзи мурожаат қилган асарлар муаллифларини бирма-бир санаб ўтган [1.10; 6.8; 7.13]. Булар антик давр олимларидан К.Птолемей (90–161) ва П.Орозий (385–420), Шарқ олимларидан эса ал-Яқубий (ваф. 897), Ибн Хурдодбеҳ (ваф. тахм. 912), Қудамма ибн Жафар (ваф. тахм. 922), ал-Жайҳоний (ваф. 942), ал-Масъудий (ваф. 956), Ибн Ҳавқал (X аср), ал-Узрий (1003–1085), шунингдек, ҳаётига оид маълумотлар деярли сақланмаган Мусо ибн Қосим ал-Қародий, Исҳоқ ибн ал-Ҳасан ал-Мунажжим, Жоноҳ ибн Ҳоқон ал-Кимоқийлардир. Аён бўлганидек, ал-Берунийнинг исми бу рўйхатда учрамайди. Бундан ташқари, асарнинг бирон-бир саҳифасида ал-Беруний исми ёки «*Тахрир ма ли-л-Ҳинд мин мақāла макбūла фй-л-‘ақл ау марзūла*» номи тилга олинмаган.

Машхур рус шарқшуноси И.Ю.Крачковский ўзининг «Арабская географическая литература» («Араб географик адабиёти») номли тадқиқотида ал-Идрисийнинг юқоридаги асарини таҳлил қилиб [2.281–299], унда ишора берилган ва муаллиф бевосита фойдаланган манбаларни санаб ўтади [2.291]. Жумладан, шарқшунос олим ал-Идрисий *Ҳиндистонга оид маълумотларни келтиришда ал-Жайҳонийга* [аниқроғи, «Китāб ал-масāлик ва-л-мамāлик» («Масофалар ва мамлакатлар китоби»)] номли асарига] таянганлигини таъкидлайди [2.291]. Аммо, И.Ю.Крачковский асарида ҳам «ал-Идрисий *«Нузҳат ал-муштāқ фй-иҳтирāқ ал-āфāқ» асарида «Ҳиндистон» асарининг XVIII бобидан тўлиқ фойдаланган»* лиги тўғрисидаги маълумотни тасдиқловчи далиллар келтирилмаган. Бошқача айтганда, агар ал-Идрисий «Ҳиндистон» асаридан фойдаланганида, бу унинг китобида ўз аксини топар ва бу ҳол география тарихининг билимдони, ал-Беруний илмий меросининг йирик тадқиқотчиси И.Ю.Крачковский томонидан ҳам қайд этилган бўлур эди.

Шу ўринда, И.Ю.Крачковский асарида ал-Беруний асарларини «Испанияда билишгани ва Шарқнинг бошқа улуг олимларининг китоблари синғари, улар ҳам XI–XIII асрларда лотин тилига ўгирилгани» [2.261] хусусида тахмин илгари сурилганлигини қайд этиш лозимдир. Аммо, китобда ал-Берунийнинг айнан қайси асарлари, кимлар томонидан ва қачон лотин тилига таржима қилинганига оид масалалар очиқ қолган бўлиб, бу борада бирор бир маълумот келтирилмайди. Бундан ташқари, китобнинг «XI–XII аср Ғарб географлари» номли ўнинчи бобида ал-Узрий, ал-Бакрий (ваф. 1094), аз-Зухрий (XII аср), Ибн ал-Арабий (1076–1148), ал-Гарнотий (1080–1170), ал-Идрисий (1100–1165), Ибн Маммотий (ваф. 1209), Ибн Жубайр (1145–1217) каби Европа ҳудудида ижод қилган олимларнинг ҳаёти ва ижодига [2. 272–310] оид маълумотлар баён этилиб, уларнинг география фанига қўшган ҳиссаси илмий таҳлил этилади. Лекин, санаб ўтилган олимлар ал-Беруний асарларидан фойдаланганликлари ёки аллома яратган назарияларнинг ушбу олимлар дунёқарашига таъсирини кўрсатиб берувчи далиллар келтирилмагани «ал-Беруний асарларини Испания [шу билан бирга Ғарб] да

*билишгани»*га оид мулоҳаза бироз мунозарали эканлигини англатади.

Таҳлил этилаётган масала юзасидан Бранденбург Фанлар Академияси (Германия) ходими, шарқшунос Готтхард Штротмайернинг 2001 йилда эълон қилинган «Ал-Беруний: Ғарб дунёси билмаган даҳо» номли илмий мақоласи муҳим аҳамиятга эга бўлиб, у 2007 йилда Тошкентда «Жаҳон адабиёти» журналининг 3-сонида ўзбек тилида ҳам нашр этилган [5.131–137]. Немис олими ўз мақоласида тан олганидек, Европа ўз вақтида ал-Беруний даҳоси билан яқиндан танишиш имкониятни қўлдан бой берган эди [5.136–137].

Г.Штротмайер «[Агарда,] Нобель мукофоти бундан минг йил муқаддам таъсис этилганда эди, шубҳасиз, у ўз навбатида мусулмон дунёсининг ана шу олими [ал-Беруний]га берилган бўлур эди» [5.131], деб таъкидлайди. Бироқ, бизнингча, «агар ал-Беруний асарлари бундан минг йил аввал лотин тилига ўгирилиб, бутун Европа бўйлаб тарқалганда эди, Альфред Нобель ўз навбатида Беруний мукофоти билан тақдирланган бўларди», дейишлик мантиққа ва ҳақиқатга анча яқинроқдир.

Шундай қилиб, мавзу юзасидан олиб борган тадқиқотларимиз натижасида ал-Беруний асарларини Ўрта асрларда Европа таржима марказларида лотин тилига ўгирилганлиги хусусидаги аниқ илмий далилларга дуч келмадик. Бу борада фанда мавжуд маълумотлар тахминий мазмунда бўлгани ҳолда, манбавий асосга эга эмас. Афсуски, бундай маълумотлар тарихий далиллардан кўра, тарихий тўқималарнинг кўпайишига сабаб бўлади. Шуни таъкидлаб ўтишни хоҳлардикки, биз юқорида Ф.Сулаймонова ва И.Ю.Крачковский асарларидаги айрим фикрларга нисбатан билдирган раддияларимиз асло бу таниқли олимларнинг фан олдидаги хизматларини шубҳа остига олиш деган маънони англатмайди. Илм аҳли уларнинг фан тарихини тадқиқ этишга улкан ҳисса қўшганликларини яши билишади. Бизнинг ўз олдимизга қўйган мақсадимиз ҳозирга қадар ўрганилмай қолган масала юзасидан олиб борган изланишимиз натижасини илм аҳли эътиборига етказишдан иборатдир.

XI–XIII асрларда Европа таржима марказларида 80 нафарга яқин антик давр ҳамда Ўрта аср Шарқининг йирик мутафаккирлари қаламига мансуб 200 та дан

ортиқ нодир асарлар лотин тилига таржима қилинган. Абу Райҳон ал-Берунийнинг астрономия, математика, минералогия, фармакология, геодезия ва география фанларини янада мукамалроқ, яхшироқ ва замонавийроқ ифодаловчи «ал-Қанўн ал-Ма'судий фй-л-хай'а ва-н-нужўм», «Китāб ас-сайдана фй-т-тиб», «Китāб ал-жамāхир фй ма'рифат ал-жавāхир», «Тахрйр мā ли-л-Ҳинд мин мақāла мақбўла фй-л-'ақл ау марзўла», «ал-Асар ал-бāкийа 'ан ал-қўрўн ал-хāлийа» каби асарлари, таассуфлар бўлсинки,

таржимонларнинг эътибор доирасидан четда қолиб кетди.

Хўш, қандай сабаблар билан ал-Беруний асарлари XI–XIII асрларда Европада таржима қилинмади? Аслида, ўз замондошлари каби олим асарлари ҳам Ўрта асрларда Ғарб мамлакатларига кириб борганмиди? Нима учун Янги даврга қадар аллома асарлари Европа илм-аҳли эътиборидан четда қолди? Бу каби саволларга жавоб топиш янги изланишлар олиб боришни тақозо этади.

Адабиётлар:

1. Коновалова И. Ал-Идриси о странах и народах Восточной Европы: текст, перевод, комментарий. – М.: Восточная литература, 2006.
2. Крачковский И. Избранные сочинения. – Т. 4. Арабская географическая литература. – М., 1957.
3. Розен В. Рец. на кн.: Alberuni's India. An Account of the Religion, Philosophy, Literature, Chronology, Astronomy, Customs, Laws and Astrology of India about A. D. 1030. Edited in the Arabic Original by Dr. Edward Sachau. London, 1887. // Записки Восточного отделения Императорского Археологического общества. – № 3. – Санкт-Петербург, 1889.
4. Сулаймонова Ф. Шарқ ва Ғарб. – Т.: Ўзбекистон, 1994.
5. Штротмайер Г. Ал-Беруний: Ғарб дунёси билмаган даҳо // Жаҳон адабиёти. – № 3 (117). – 2007.
6. Al-Idrisi. De Geographia Universalis: Kitāb Nuzhat al-mushtāq fī dhikr al-amṣār wa-al-aqtār wa-al-buldān wa-al-juzur wa-al-madā' in wa-al-āfāq. – Rome: Tip. Medici, 1592.
7. Al-Idrisi. Geographia Nubiensis: id est accuratissima totius orbis in septem climata divisi descriptio, continens praesertim exactam vniuersae Asiae, Africae, rerumque in ijs hactenus incognitarum explicationem. / Trans. and eds. G.Sionita, J.Hesronita. – Paris: Hieronymi Blageart, 1619.
8. Alverny M-T d'. Translations and translators // Renaissance and Renewal in the Twelfth Century. – Oxford: Clarendon Press, 1982.
9. Burnett C. Translating from Arabic into Latin in the Middle Ages // Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung. – Berlin: de Gruyter, 2007.
10. Maqbul A. S. Cartography of al-Sharīf al-Idrīsī // The History of Cartography. / Eds. by J. Harley, D. Woodward. – Vol. 2. – Chicago: University of Chicago Press, 1992.
11. Maqbul A. S. India and the Neighbouring territories in the «Kitabnuzhat al-mushtaqfi'khtiraq al-'afaq» of al-Sharif al-Idrisi. – Leiden: Brill, 1960.
12. Oman G. Al-Idrīsī // The Encyclopaedia of Islam. / Eds. by B.Lewis, V.Menage, Ch.Pellat, J.Schaht. – Vol. 3. – Leiden: Brill, 1986.
13. Sachau E. Ta'rikh al-Hind. Alberuni's India, an Account of the Religion, Philosophy, Literature, Chronology, Astronomy, Customs, Laws and Astrology of India about 1030. – London, 1888.
14. Sarton G. Introduction to the History of Science. – Vol. I: from Homer to Omar Khayyam. – Baltimore: Carnegie Institution of Washington, 1927.
15. Tolan J. Petrus Alfonsi and his medieval readers. – Gainesville: University Press of Florida, 1993.

(Тақризчи: М.Исомиддинов – тарих фанлари доктори, профессор).